

IBDIS

We know
books

Editor: Vasile Burlui

Redactare: Ianuarie-Raul Iordăchiță

Tehnoredactare: Iuliana Bubuianu

Coperta: Iuliana Bubuianu

P.P. NEGULESCU

DESTINUL OMENIRII

VOLUMUL IV

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

NEGULESCU, P.P

Destinul omenirii / P.P. Negulescu ; pref. de Oana Șerban. - Iași : Cartea Românească Educațional, 2023-

4 vol.

ISBN 978-606-057-276-3

Vol. 4. - 2023. - ISBN 978-606-057-280-0

I. Șerban, Oana (pref.)

1

Grupul Editorial Cartea Românească Educațional
Copyright © Editura Cartea Românească Educațional,

Iași – 2023

Adresa: IAȘI, Bd Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 2 – 700124.

www.ecredu.ro

Cartea Românească
EDUCAȚIONAL

SFÂRȘITUL VOLUMULUI AL PATRULEA

CUPRINS

Proto-biopolitică: se cauta vinovați pentru progres.....	5
Prefață	13
PARTEA a VI-a	
FACTORII PROGRESULUI	
Capitolul I	
Prin raționalizare la mecanizare?	17
Capitolul II	
O veche controversă, încă actuală	41
Capitolul III	
Câteva obiecții	53
Capitolul IV	
Lămuriri psihologice.....	65
Capitolul V	
Precizii sociologice	78
Capitolul VI	
Rolul sensibilității	89
Capitolul VII	
Variațiile raporturilor dintre sensibilitate și inteligență.....	114
Capitolul VIII	
O enigmă psihologică a istoriei moderne.....	130
Capitolul IX	
Bazele ideologice ale monarhiei absolute franceze	138

Capitolul X

Frământările ideologice ale veacului al VIII-lea 157

Capitolul XI

Contribuțiile vieții literare..... 184

Capitolul XII

Amestecul pasiunilor 198

Capitolul XIII

Amestecul pasiunilor 215

Capitolul XIV

Realizarea unității naționale germane..... 245

Capitolul XV

Mișcarea pangermanistă 266

Capitolul XVI

Un factor negativ cu valoarea pozitivă 330

www.ecredu.ro

facebook

COMENZI comenzi@ecredu.ro

Telefon: 0332882580 / 0771293556

Adresa: Bd. Ștefan cel Mare și Sfânt, nr. 2, Iași – 700124

E-mail: office@ecredu.ro

Tipărit în România

CAPITOLUL I

PRIN RAȚIONALIZARE LA MECANIZARE?

Întrebarea, în spre ce țintă finală se îndreaptă omenirea în mersul ei neîntrerupt, în înaintarea ei neconținută către forme de viață din ce în ce mai bune, și-au pus-o, după timpuri și împrejurări, mulți din reprezentanții ei mai reflexivi. Printre ipotezele pe care le-au formulat unii dintr-înșii, și pe care le-am trecut în revistă în volumul al doilea al lucrării noastre, se găsea una, a cărei analiză ni s-a părut nemerit s-o rezervăm pentru începutul volumului de față, întrucât ne putea servi ca un punct de plecare mai comod, spre a pune mai lesne în evidență necesitatea de a studia mai de aproape factorii determinanți ai progresului, influențele lor variate și raporturile lor multiple. Era, anume, uimitoarea presupunere a unuia din filosofi francezi de pe la jumătatea veacului al XIX-lea, despre care s-a zis că a rămas prea puțin cunoscut, fiindcă ar fi meritat să se bucure de o notorietate cu mult mai întinsă. Pe acea vreme, când credința în progres era în plină ascensiune și entuziasma atâta lume, cugetătorul de-care e vorba a avut curajul să susțină că mecanismul lui firesc condamna omenirea să ajungă prin raționalizare la mecanizare, – spre a se coborî în cele din urmă, ca rezultat final al străduințelor ei milenare de a se înălța, la un nivel analog cu acela al stupilor de albine sau al mușuroaielor de furnici.

I

Antoine Cournot, așa se numea filosoful de care urmează să ne ocupăm, nu era un adversar al progresului. Nu numai că nu-i nega realitatea și nu-i contesta eficacitatea, dar dimpotrivă îl utiliza într-o largă măsură, ca să-și explice *cum* a putut omenirea, pornind de unde a pornit, să ajungă unde a ajuns. Din punct de vedere biologic, mai întâi, numai printr-o dezvoltare treptată a sistemului său nervos, ca condiție prealabilă a dezvoltării vieții sale sufletești, a putut omul să se diferențieze, din ce în ce mai mult, de animalele ce l-au precedat

în scara zoologică. Din punct de vedere psihologic, apoi, numai prin dezvoltarea treptată a funcțiilor intelectuale superioare și prin ascendentul pe care l-au luat ele asupra celor inferioare, reducându-le din ce în ce mai mult acțiunea, s-a putut ridica omul de la instinctele pure și simple, comune lui cu animalele, la rațiunea ce-l distinge de ele, care i-a permis să descopere cauzalitatea naturală și s-o substituie celei mistice, să formuleze legile fenomenelor și să dispună, pe alocurea, de ele, după interesele lui. Din punct de vedere sociologic, în sfârșit, numai prin spiritualizarea treptată, pe baze raționale, a raporturilor dintre oameni, s-au putut ridica micile lor grupări inițiale, incoherente și haotice, la organizarea atât de complicată, atât de precisă și atât de utilă, a marilor națiuni civilizate.

Cu toate acestea, progresul, după Cournot, ascunde în sine, implicându-l în mod inevitabil, germele decadenței finale a omenirii. Factorul de căpetenie, care i-a permis să producă până acum, în desfășurarea vieții omenești, individuale și colective, schimbări atât de mari, atât de uimitoare chiar, îl va opri el însuși, într-un viitor mai mult sau mai puțin depărtat, să mai producă altele. Factorul de care e vorba este, evident, dezvoltarea intelectuală sau, cu un singur cuvânt, rațiunea. Când acest factor va ajunge, în știință și în tehnică, în artă și în filosofie, în politică, în administrație și justiție, în agricultură și industrie, la rezultatele cele mai utile, va trebui să se oprească, fiindcă nu va mai avea niciun motiv să meargă mai departe. Omenirea va intra atunci într-o perioadă de echilibru, care va fi desigur perfectă, – în raport cu trecutul cel puțin, – dar care se va manifesta prin uniformizarea și mecanizarea vieții, sub toate aspectele ei. Nimeni nu se va mai abate atunci, în societățile omenești, de la „regulile” raționale, stabilite definitiv pentru toate formele de activitate, – și care, fiind cele mai bune cu putință, vor trebui să fie aceleași pentru toți, – așa cum nu se abate nimic, în natura fizică, de la legile constante și invariabile ale fenomenelor. Nimic nou ne mai putându-se întâmpla atunci, nu vor mai fi evenimente și nu va mai fi istorie. Națiunile, ajunse la cel mai înalt grad de civilizație, vor trăi, așa cum trăiesc, în stupii lor, albinele sau, în mușuroaiele lor, furnicile, care n-au istorie. Desfășurarea vieții lor nu se va mai putea compara decât cu funcționarea celor mai perfecte din mașinile pe care ni le pune la dispoziție, nouă, celor de astăzi, tehnica noastră actuală. Această funcționare se compune însă din „faze”, nu din „fapte”. Repetându-se neconținut, la aceleași intervale și sub aceleași forme, acele „faze” nu constituie „schimbări”. Unde nu se produc însă schimbări, nu există „fapte”, – și istoria n-are ce să înregistreze.

De unde rezultă, după filosoful de care vorbim, că totul se va petrece, în lumea viitoare ajunsă la maximum de raționalizare, ca într-o vastă, imensă, neînchipuit de perfectă, nespus de utilă și - extraordinar de comodă, mașină, – ca într-o mașină, cu alte cuvinte, admirabilă din toate punctele de vedere, dar lipsită de suflet. Copleșită de utilități, paralizată de comodități, ne mai având nevoie să facă nicio Sforțare, ne mai putând avea nicio dorință, ne mai urmărind niciun ideal, omenirea, sub stăpânirea atât de puternică a rațiunii, își va pierde sufletul, creator de noutăți, de schimbări, de fapte, de istorie.

Dar, în raport cu „înaintarea” neconținută, în comparație cu „ascensiunea” neîntreruptă, ce constituie pentru noi, cei de astăzi, aspectele de căpetenie ale vieții societăților omenești actuale, starea finală de oprire pe loc și de stabilitate, la care sunt condamnate să ajungă, nu poate să nu ne apară ca o „stagnație” care, – oricât ar părea de contradictorie această expresie, – va fi, în fond, o „coborâre”. O coborâre sau o decadență, nu a *vieții omenești*, care nu va mai lăsa nimic de dorit, ci a *omului*, care nu va mai fi, atunci, ceea ce este acum. Căci, zice Cournot, oricât de mare ar fi valoarea rațiunii, ea nu poate hotărî, numai ea singură, superioritatea sau inferioritatea naturii noastre. Și, ca să ne-o dovedească, se întreabă: nu există oare, în natura noastră, nimic mai bun decât rațiunea? Iar răspunsul său este: „Religia, onoarea, patriotismul, caritatea, devotamentul, amorul sub toate formele lui, ne arată că da, este ceva mai bun; ...e sufletul”¹. Acest „suflet” însă, pe care, după Cournot, îl alcătuiesc sentimentele și instinctele noastre cele mai prețioase, rațiunea îl slăbește, fără încetare, în cursul progresului pe care îl provoacă prin dezvoltarea ei, și tinde să-l înlăture, în cele din urmă, cu totul. La capătul progresului suntem siliți, astfel, să întrededem o „omenire fără suflet”, adică o omenire lipsită ceea ce îi constituia, până atunci, superioritatea asupra restului naturii, o omenire în decadență. Și singurul lucru care ne mai poate consola, în fața acestei perspective, este, cum zice Cournot însuși, că „starea finală” pe care ne-o înfățișează ea, „nu va fi atinsă desigur niciodată, în mod riguros². O omenire în care să nu se mai petreacă nicio schimbare, poate exista în închipuirea noastră; nu poate exista însă, niciodată, în realitate. Perspectiva rămâne, totuși, îngrijitoare, întrucât, după Cournot, către o asemenea stare finală tinde, de fapt, omenirea, chiar dacă n-o va putea realiza niciodată în mod absolut. Și trebuie, prin urmare s-o examinăm mai de aproape.

¹ *Matérialisme, vitalisme, rationalisme*, p. 274.

² *Traité de l'enchaînement des idées fondamentales*, p. 543.

Cum am zis la începutul acestui capitol, filosoful de ale cărui păreri trebuie să ne ocupăm a rămas, multă vreme, puțin cunoscut. Câteva lămuriri prealabile asupra-i devin astfel indispensabile. El studiasse matematicile și a fost câțva timp profesor de analiză și de mecanică la facultățile de științe din Lyon și din Grenoble, între anii 1834 și 1838. Primele sale lucrări au privit de asemenea aceste materii speciale. Cea mai însemnată dintr-însele a fost cea publicată în 1843, sub titlul *Exposition de la théorie des chances et des probabilités*, în care se relua și se dezvoltă calculul probabilităților, inaugurat de Laplace.

Pe lângă matematici însă, Cournot mai studiasse, în mod accesoriu, și dreptul. Acestui fapt îi datora, poate, preocupările sociale, de care nu părea a fi fost lipsit nici chiar în perioada, în care a publicat lucrări cu caracter mai mult matematic. Una din acele lucrări privea într-adevăr economia politică. Titlul ei era *Recherches sur les principes mathématiques de la théorie des richesses*, și a apărut în 1838. Un sfert de veac mai târziu, în 1863, această lucrare, dezbrăcată de aparatul de formule matematice care o îngreua, a apărut, refăcută, sub titlul *Principes de la théorie des richesses*.

Atât preocupările matematice, însă, cât și cele sociale, îl împingeau pe Cournot în spre filosofie, în care spera să găsească îndreptățirea generală a fundamentelor pe care se întemeiau științele particulare ce-l interesau. În 1851 a publicat dar o primă lucrare filosofică intitulată *Essai sur les fondements de nos connaissances*. Ca să pună ideile sale în legătură cu întreaga desfășurare a cugetării omenești, a publicat, apoi, opera intitulată *Traité de l'enchaînement des idées fondamentales*, care a apărut în 1861. Un caracter istoric mai pronunțat a luat aceeași preocupare, tinzând mai ales să descopere legăturile dintre idei și fapte, în desfășurarea vieții omenești, în opera intitulată *Considérations sur la marche des idées et des évènements dans les temps modernes*, care a apărut în 1872. În sfârșit, în 1875 a publicat lucrarea intitulată *Matérialisme, vitalisme, rationalisme*, destinată să precizeze mai bine câteva din principiile sale filosofice. De această din urmă lucrare trebuie să ne ocupăm mai întâi, fiindcă ne poate ajuta să înțelegem mai ușor pe cele două ce au precedat-o și care cuprind concepția ce ne interesează.

Într-însa, Cournot se înfățișa ca un reprezentant convins al vitalismului. El admitea existența unei forțe vitale, deosebite de forțele fizice ale naturii și ireductibilă la ele. După cum rezulta din experiențele lui Pasteur, care făceau, pe acea vreme, atât de mult zgomot și atât de mare impresie, organismele vii nu puteau ieși din transformări fizico-chimice ale materiei anorganice; ele nu puteau ieși decât din germeni vii preexistenți. Ceea ce însemna, că fenomenele vieții, ce caracterizau acele organisme, nu puteau lua naștere decât sub acțiunea unei forțe speciale, ce nu se găsea în materia anorganică, ce rezida în germeii vii preexistenți. Acea forță specială era forța vitală.

Particularitățile ce deosebeau forța vitală de forțele fizice și chimice ale naturii erau numeroase. Două însă i-au părut lui Cournot mai importante. Întâi, spontaneitatea. Forța vitală nu lucra desigur numai prin ea însăși; ea nu lucra decât sub influența forțelor fizico-chimice ale naturii. O sămânță vegetală, bunăoară, nu începea să se dezvolte, ca să dea naștere unei plante, decât sub influența umezelii, căldurii și luminii. Dar reacțiunile forței vitale, la acțiunile forțelor fizico-chimice, le depășeau atât de mult încât se putea zice că erau spontane. Acțiunile, bunăoară, pe care umezeala, căldura și lumina le exercitau asupra unei semințe vegetale, erau foarte slabe; dimpotrivă, energia cu care sămânța începea să se dezvolte, dând ființă, în scurtă vreme, unei plante incomparabil mai voluminoase și mai complicate decât ea, era așa de mare, încât lipsa de orice proporție cu cauzele ce o dezlănțuiseră o făcea să pară independentă aproape de ele, adică spontană. Acțiunile forțelor fizice, în producerea fenomenelor vieții, nu erau astfel, pentru Cournot, decât cauze ocazionale; cauză eficientă adevărată era numai forța vitală.

Iar a doua particularitate, ce mai deosebea, pentru Cournot, această forță vitală de forțele fizice și chimice ale naturii anorganice, era tendința la unitate, ce se manifesta prin coordonarea elementelor organice pe care le crea ea înlăuntrul organismelor, potrivit cu formele lor specifice. Nu mai încapă îndoială, bunăoară, că forțele fizico-chimice sunt cele care produc transformarea alimentelor moarte absorbite de un animal, în lichidul viu, atât de important pentru existența lui, care este sângele. Forțele fizico-chimice însă nu pot determina, tot ele, acțiunea sângelui în viața animalului respectiv, când îi repară pierderile normale, pe care le suferă prin funcționarea organelor sale, sau când îi repară pierderile anormale, pe care le suferă atunci când unele din membrele sale îi sunt amputate. Când,

bunăoară, ca să luăm un exemplu mai caracteristic, un crab pierde un picior, după câțva timp un alt picior, asemenea cu cel vechi îi crește la loc. Materiile moarte pe care le-a absorbit din mediul înconjurător, spre a se hrăni, s-au așezat în organismul său așa, încât să-i refacă unitatea organică vătămată. A fost această așezare a lor un efect al forțelor fizico-chimice? Nu. Dacă o asemenea acțiune ar fi inerentă forțelor fizico-chimice, ele ar trebui s-o aibă pretutindeni. Și nu e cazul. Așezarea în chestie a fost dar determinată de forța vitală, care tindea către unitate – și prin urmare către reconstituirea ei, în cazul pe care l-am luat ca exemplu.

Cea dintâi din particularitățile ce distingeau, pentru Cournot, forța vitală, adică spontaneitatea, făcea ca, pentru el, această forță să fie originală, inventivă, creatoare. Pe când, în lumea anorganică, forțele fizico-chimice produceau totdeauna aceleași efecte, cu o regularitate mecanică și după legi uniforme, ce se puteau utiliza, cu destulă siguranță, în știință și în aplicările ei, – în lumea organică, dimpotrivă, forța vitală producea efecte ce se arătau diferite, atunci când împrejurările erau diferite, de unde varietatea enormă a ființelor vii pe care le-a creat ea, adică felurimea infinită a plantelor și animalelor din diferitele regiuni ale suprafeței uscate a pământului, sau din apele, sau din atmosfera lui. Iar cea de-a doua din particularitățile ce distingeau, pentru Cournot, forța vitală, adică tendința spre unitate, făcea ca, pentru el, creațiunile ei, adică ființele vii, individualizate fiind, să nu poată avea decât o existență limitată, – un ciclu vital compus din fazele cunoscute: naștere, dezvoltare, degenerare, moarte.

Într-adevăr, la începutul existenței unui organism, forța vitală ce-i este inerentă nu se poate manifesta integral, nu-și poate produce adică toate efectele, fiindcă organismul respectiv, fiind încă nedezvoltat, nu-i poate pune la dispoziție organele necesare. De aci, necesitatea creșterii, care se oprește atunci când organismul în chestie atinge forma desăvârșită a speciei sale. Iar individualizată fiind, forța vitală ce-l animă e limitată; cheltuindu-se, prin urmare, ea trebuie să scadă. De unde, degenerarea treptată a organismului respectiv, care îi constituie bătrânețea, și, când forța lui vitală se isprăvește, moartea inevitabilă. Aceste faze, care se succedă în existența fiecărei ființe vii, introduc în lumea organică o nouă varietate, pe lângă aceea pe care am relevat-o. Nu numai că unitățile organice, plantele și animalele, diferă unele de altele, dar și fiecare unitate diferă de ea însăși, în diferitele momente ale existenței sale, însuși cursul acestei existențe individuale este variat. Și dacă mai e nevoie să ne încredințăm de această

varietate, să ne închipuim o clepsidră, în care scurgerea nisipului, dintr-o jumătate într-alta, ar dura cât viața unui om. Deosebirea ar fi izbitoare. Cursul vieții omului ar fi de o infinită varietate, pe când scurgerea nisipului din clepsidră ar fi de o desăvârșită uniformitate.

Cournot stabilește astfel o deosebire însemnată între lumea anorganică și cea organică. În cea dintâi domnesc necesitatea mecanică și uniformitatea pe care le impun fenomenelor ei legile fizico-chimice ale naturii moarte. În cea de-a doua, domnesc spontaneitatea și varietatea, pe care le impune fenomenelor ei forța ce le produce. Principiul explicativ al lumii anorganice e astfel „materialismul”; acela al lumii organice este „vitalismul”.

Această primă deosebire, care este esențială, duce la o a doua, care ar părea secundară, dar care trebuie relevată de asemenea. În lumea anorganică, prevederea viitorului se poate întemeia numai pe prezent; în cea organică, trebuie să ținem seamă de trecut. În adevăr, în lumea anorganică repetiția, oricât de îndelungată, a fenomenelor de același fel, nu creează „deprinderi”. Putem repeta de câte ori voim combinarea și disocierea unui acid și unei baze, fără ca acidul și baza să dobândească o aptitudine mai mare de a se combina sau a se disocia din nou. Dimpotrivă, în lumea organică repetiția creează totdeauna deprinderi, ce pot deveni foarte puternice. Mai mult încă, fenomenele vieții au o tendință manifestă de a se reproduce sub aceleași forme, de a se „imita”, dacă se poate zice, pe ele însele, prin repetarea acelorași mișcări. E de ajuns ca un animal să-și satisfacă odată o nevoie organică într-un fel, pentru a fi apoi înclinat, când ea se manifestă din nou, s-o satisfacă în același mod. Iar când o satisface de mai multe ori în același chip, deprinderea se formează și-l stăpânește, ulterior, cu atât mai multă putere, cu cât e mai veche.

De aci vine a treia deosebire ce mai există, după Cournot, între lumea anorganică și cea organică. În cea dintâi, prevederea viitorului se poate întemeia numai pe prezent. Dacă cunoaștem bunăoară natura chimică a unui acid și a unei baze, cu care operăm, la un moment dat, într-un laborator sau într-o fabrică, nu mai avem nevoie de altceva, ca să putem prevedea ce se va întâmpla, dacă le vom pune în prezență. Nu este indispensabil să cunoaștem și trecutul lor, – din ce materii prime, bunăoară, provin, din ce regiuni geografice au fost extrase ucele materii prime, unde au fost prelucrate etc. E de ajuns ca, cu mijloacele chimice cunoscute, să determinăm starea lor din momentul când lucrăm cu ele: să stabilim puritatea lor, sau, dacă le avem în soluții, să stabilim gradul lor de concentrare și, firește, să cunoaștem

legile generale ale combinațiilor chimice, pentru ca să prevedem, cu toată siguranța, cum se vor comporta când le vom pune în prezență.

Nu tot așa este cu ființele vii. Ca să putem prevedea cum se vor comporta ele într-un caz dat, în viitor, nu e de ajuns să cunoaștem starea lor prezentă și legile generale ale organizării lor. Mai trebuie să le cunoaștem și trecutul, ca să putem ști ce deprinderi au contractat, în împrejurările în care au trăit. Să considerăm bunăoară doi câini de vânatoare, de aceeași rasă, născuți în aceeași regiune, de aceeași vârstă, și în aceeași stare de perfectă sănătate.

Ne-am putea crede îndreptățiți să presupunem că ei se vor comporta, la vânatoare, în același fel. Și totuși ne-am înșela, fiindcă modalitatea comportării lor nu atârna numai de instinctele prime ale rasei, de vioiciunea pe care o îngăduie vârsta, de cheltuiala de energie pe care o face posibilă sănătatea, – ci și de chipul cum au fost „dresați” ei, de cei ce i-au crescut. Ca să putem prevedea prin urmare ce vor face ei în viitor, mai trebuie să cunoaștem, pe lângă starea lor prezentă, și viața lor trecută. La ființele vii așadar, prevederea viitorului presupune, neapărat, cunoașterea trecutului.

III

Cu prețioasa indicație metodologică, pe care ne-o dă acest rezultat, să considerăm, zice Cournot, viața omenirii, în general, ca să vedem ce ne poate spune trecutul ei cu privire la ceea ce o așteaptă în viitor. Elementele acestei cercetări trebuie să le căutăm însă mai mult, – noi, cei ce reflectăm astăzi asupra părerilor lui, – în cele două opere ce au precedat pe cea de care ne-am ocupat până acum – adică în *Traité de l'enchaînement des idées fondamentales* și în *Considérations sur la marche des idées et des évènements*.

O analogie de care s-a abuzat și care, din această cauză, a devenit, nu numai banală, dar și, după unii, suspectă, ne poate fi totuși utilă, ca punct de plecare. E un fapt incontestabil că evoluția colectivităților omenești reproduce, mai mult sau mai puțin, în liniile ei mari, pe aceea a individualităților omenești izolate. Și fiindcă fazele vieții omenești individuale ne sunt mai bine cunoscute, putem porni de la ele.

În copilărie omul e supus mai mult ca oricând necesităților elementare ale organismului. Condițiile vieții animale îi domină, în

mod absolut, existența. În primele luni mai ales, copilul este, dacă se poate zice, mai animal decât animalele propriu zise, fiindcă este, în condiții egale, mult mai nevoiaș decât ele. Într-adevăr, puii celor mai multe animale pot să-și caute singuri hrana, din primele zile. Un pui de găină bunăoară, de abia ieșit din ou, poate ciuguli boabele de mei ce i se pun dinainte. Un vițel nou născut poate căuta ugerul vacii, ca să sugă. Un copil nu poate decât după câteva luni să înceapă a căuta sânul mamei și mai târziu încă să întindă mâna ca să apuce o bucată de zahăr. Și pe când puii celor mai multe animale își pot coordona de la început mișcărilor membrelor, ca să meargă bunăoară, ca să înoate sau să zboare, copilul nu capătă aceste facultăți decât mai târziu. Mișcărilor spontane ale membrelor lui sunt la început incoherente, haotice, nu se pot adică coordona în vederea unui efect util. Încetul cu încetul însă, aptitudinile ancestrale, puse de ereditate în sistemul lui nervos, încep a se dezvolta, și potrivit cu creșterea organelor ce le sunt indispensabile spre a se manifesta, încep a deveni active. Din acel moment înainte, copilul începe să aibă o activitate propriu zisă – iar acea activitate e determinată și călăuzită, aproape exclusiv, de instincte. Experiența joacă un rol mai mult negativ, mărginind desfășurarea instinctelor și împiedecându-le de a se îndrepta în direcții dăunătoare.

După câțiva ani însă, experiența începe să joace un rol pozitiv. Ea începe să dea inteligenței născând un material, care îi permite să formuleze judecăți. În desfășurarea vieții copilului, care era dominată până atunci de instincte, intră în joc, din acel moment înainte, elementul rațional. Slab și sporadic la început, acest element se dezvoltă apoi repede, și joacă un rol din ce în ce mai mare. În timpul adolescenței însă și al tinereții, rolul instinctelor rămâne încă preponderant. Inteligența lucrează mai mult sub stăpânirea sensibilității și pentru satisfacerea ei. Maturitatea aduce cu sine un echilibru aproximativ al acestor doi factori sufletești. Bătrânețea, în sfârșit, cu numeroasele schimbări fizice și psihice pe care le produce, modifică și raportul dintre instincte și rațiune. Instinctele, unume, devin mai puțin imperioase; unele dintre ele încetează chiar de a mai fi active. Sensibilitatea devine mai puțin vie, dorințele sunt mai puțin năvalnice. Iar rezultatul este că inteligența, chiar dacă nu mai crește, devine mai puternică, fiindcă întâmpină mai puțină rezistență și izbutește să domine desfășurarea vieții într-o măsură, pe care n-o putuse atinge niciodată până atunci. Viața bătrânului e astfel lipsită de frământările violente și de tulburările adânci pe care le produc, de cele mai multe ori, conflictele dintre instincte și

rațiune. Ea se desfășoară astfel în mod mai calm și mai uniform. Ne mai urmărind imposibilul, ne mai căutând satisfacții extraordinare, bătrânul se mulțumește cu utilitatea, pură și simplă, întemeiată pe o mai bună cunoaștere a rostului lucrurilor și confirmată de o lungă experiență. Fiind astfel „raționalizată”, viața lui devine regulată, invariabilă, – cum sunt procesele mecanice ale lumii fizice. Ceea ce înseamnă că raționalizarea vieții individuale duce, mai mult sau mai puțin, la mecanizare.

Călăuziți de această schemă, să examinăm viața colectivă a societăților omenești. Pe primele ei trepte, atunci când s-au format primele agregate sociale, ea a trebuit să aibă, ca și viața individuală a oamenilor izolați, un caracter animal foarte pronunțat, dominată fiind exclusiv de instincte, precum și de sentimentele ce însoțeau nevoile organice, provocate fiind de satisfacerea sau de nesatisfacerea lor. Cournot merge chiar mai departe și crede că primele asociații ale oamenilor primitivi au trebuit să producă o „regresiune”, o întoarcere la viața vegetală. El asimilează agregatele inițiale ale oamenilor de la începuturile timpurilor preistorice cu coloniile de polipi. Fiecare polip, luat în parte, este un animal; colonia lor însă este o plantă; ea are, cel puțin, o sumă din caracterele distinctive ale plantelor. Mărgeanul bunăoară sau, cu numele lui zoologic, *Corallium rubrum*, a putut fi considerat, multă vreme, din cauza fixității trunchiului său arboriform, ca o plantă, deși nu e decât o colecție de mici animale. Tot așa, oamenii primitivi, individual considerați, erau poate, întrucât nu se supuneau decât condițiilor animale ale vieții, superiori agregatelor pe care le formau, întrucât ele se supuneau, poate, și condițiilor vieții vegetale¹.

În orice caz, viața acelor agregate inițiale, dominată cum era de instinctele primare și de sentimentele ce stăteau în legătură directă și exclusivă cu nevoile organice elementare, nu se putea compara decât cu viața unui furnicar, a unui stup de albine, sau, cel mult, cu a unei colonii de castori. Ea n-avea încă nimic propriu vorbind omenește; specificul uman, dacă putem zice astfel, le lipsea. Și de aceea agregatele de care e vorba nu puteau avea o istorie. Numele de „timpuri preistorice” care s-a dat perioadei din trecutul omenirii, în care au trăit ele, e foarte potrivit, nu numai fiindcă de la ele nu ne-au rămas documente istorice propriu zise, – anale scrise, monumente cu înscrisuri, medalii și monede, – ci și fiindcă ele n-au avut o istorie propriu zis. Ele au constituit, într-adevăr, o fază preistorică a

omenirii, în înțelesul că, pe atunci, istoria nu era încă posibilă. Cum zice Cournot însuși, vorbind de unii din primitivii de astăzi: „nu este numai fiindcă eschimoșii, hotentoții, papuașii n-au cărți, inscripții, medalii, că îi considerăm ca neavând istorie; este fiindcă grosolănia stării lor sociale nu îngăduie acel joc complicat de interese, de pasiuni, de evenimente, care constituie fondul istoriei propriu zise”².

Și fiindcă jocul acesta a început, la un moment dat din trecutul omenirii, dând naștere istoriei, trebuie să ne punem întrebarea ce l-a făcut posibil. Răspunsul la această întrebare îl găsim, din punctul de vedere al lui Cournot, în cuvintele lui chiar, pe care le-am citat. A fost, anume, rafinarea stărilor sociale, care, înlocuind grosolănia lor anterioară, a dezlănțuit jocul de care e vorba. Iar acea rafinare n-a putut fi decât un efect al dezvoltării intelectuale a oamenilor de la începutul timpurilor istorice. Numai o asemenea dezvoltare putea da agregatelor sociale o organizare mai complicată, mai precisă, mai stabilă, înlăturând stările haotice și anarhice de mai înainte. Dacă instinctele ar fi putut produce, singure, un asemenea efect, l-ar fi produs desigur de la început. Nu instinctele, puternice dar oarbe, ci inteligența, slabă dar luminoasă, putea, analizând condițiile de existență ale oamenilor în viața socială, să dea acestei vieți forme din ce în ce mai puțin grosolane, din ce în ce mai rafinate.

Tranziția de la faza preistorică la cea istorică, a trecutului omenirii, s-a făcut încet, pe nesimțite și în perioade de timp foarte lungi. Și nu numai fiindcă dezvoltarea inteligenței omenești nu putea fi mai repede. Ci și fiindcă instituții sociale regulate, care să se poată impune cu autoritatea cuvenită și să poată prin urmare dura, așa încât să dea agregatelor sociale o structură stabilă, dacă nu chiar fixă, nu puteau lua ființă dintr-odată. Alături de asemenea instituții, tradițiile, care joacă un rol netăgăduit și util în desfășurarea vieții omenești, regulându-i, și ele, cursul, cu o eficacitate cu atât mai mare cu cât nu e condiționată de constrângeri exterioare, nu puteau ajunge nici ele să se bucure de respectul cuvenit decât numai dacă se puteau întemeia pe o vechime într-adevăr respectabilă. Iată de ce popoarele ce ocupau scena lumii cunoscute, atunci când s-a ridicat cortina istoriei, posedau o structură socială de o complexitate ce nu se putea tăgădui. Instituțiile lor politice și economice, tradițiile lor religioase și etice, tehnica lor agricolă, industrială și artistică, avuseseră timpul să se formeze și să se perfecționeze, încetul cu încetul, urmând progresele treptate ale inteligenței, la oamenii

¹ *Traité de l'enchaînement des idées fondamentales*, p. 333.

² *Op. cit.*, p. 528.

obscuri, ce compuneau omenirea fără istorie din lunga, din imensa perioadă preistorică.

Ce a caracterizat însă viața societăților omenești din faza la care am ajuns cu analiza noastră, din faza istorică propriu zisă? A caracterizat-o, după Cournot, predominarea politicei și a religiei asupra celorlalte manifestări sociale. În faza de care vorbim, zice el însuși, „instituțiile politice și religioase joacă rolul principal”. Faza istorică a societăților omenești „e vremea războaielor și cuceririlor, a întemeierii și prăbușirii imperiilor, a ridicării și căderii dinastiilor, a castelor, a guvernelor aristocratice sau populare” – și a tuturor evenimentelor ce le însoțesc sau le urmează, și dintre care nu puține, dacă nu cele mai multe, iau, în același timp, un caracter religios.

Iar la originea mai tuturor schimbărilor, pe care le produc „faptele” sociale de acest fel, stau „individualitățile excepționale”, – stau adică marii generali, marii legislatori, profeții, creatorii de religii, întemeietorii de state. Istoria e astfel terenul pe care se desfășoară acțiunile oamenilor de elită, despre care se zice cu drept cuvânt, că sunt „mari”, fiindcă se ridică, prin calități personale eminente, deasupra nivelului mediu al contemporanilor lor, dar al căror succes se explică mai mult prin faptul că ei dispun, din întâmplare, de facultăți intelectuale și morale „în perfectă corespondență cu nevoile, cu tendințele, cu dispozițiile societății, din timpul și din țara în care trăiesc”.

În sfârșit, faza istorică, în care se găsește încă, astăzi, omenirea, va trebui să facă loc, într-un viitor mai mult sau mai puțin îndepărtat, unei alte faze, cu alte caractere. Va trebui, fiindcă, cum am văzut, lumea, compusă fiind din ființe vii, nu poate să nu străbată, în evoluția ei, perioadele de căpetenie ale vieții lor individuale. Omenirea din faza pre-istorică se găsea în perioada copilăriei; ceea ce caracteriza, atunci, activitatea ei, era faptul că era stăpânită, aproape exclusiv, de instinctele organice fundamentale și de sentimentele dezlănțuite de ele. În faza istorică, în care n-a stat nicidecum pe loc, omenirea a străbătut cele două perioade ce urmează, în viața individuală, după copilărie, adică tinerețea și maturitatea. Ceea ce a caracterizat, în această fază, activitatea ei a fost dezvoltarea treptată a rațiunii, care însă n-a putut ajunge să-și subordoneze totdeauna instinctele și sentimentele provocate de ele; dimpotrivă, destul de adesea, li s-a subordonat ea lor. Numai așa se explică amplitudinea și adâncimea schimbărilor ce s-au produs în faza istorică. La originea lor au stat

desigur instinctele și sentimentele prin care se manifestau; dar dispunând de instrumentul din ce în ce mai puternic al rațiunii în continuă dezvoltare, ele au putut produce efecte mult mai mari, mai adânci și mai durabile, decât cele pe care le produsese în faza pre-istorică. În sfârșit, după tinerețe și maturitate, urmând, în viața individuală a oamenilor, bătrânețea, faza actuală a omenirii, faza ei istorică, va trebui să facă loc, mai curând sau mai târziu, unei alte faze, care va avea să reprezinte bătrânețea ei, și căreia putem să-i zicem, din punct de vedere cronologic, faza post-istorică.

Care vor fi însă caracterele acestei ultime faze de evoluție a omenirii și care va fi durata ei?

Am zis că în viața individuală a oamenilor bătrânețea se caracterizează printr-o scădere vizibilă a puterii instinctelor și a intensității sentimentelor. Instinctul reproducerii, bunăoară, care e atât de activ și determină sentimente atât de puternice în tinerețe, nu se mai manifestează cu aceeași tărie, sau nu se mai manifestă nicidecum, la bătrânețe. În același timp, perioada de care vorbim a vieții individuale, se mai caracterizează prin predominarea rațiunii, care guvernează, în mod aproape exclusiv, activitatea bătrânilor. Și nu fiindcă ea ar deveni, la această vârstă, mai puternică, ci fiindcă nu mai întâmpină, în acțiunea ei determinantă, atâta rezistență ca mai înainte, din partea instinctelor și a sentimentelor, a căror intensitate este, cum am zis, în scădere. Trebuie totuși să adăugăm că, la bătrânețe, rațiunea, deși nu devine, propriu vorbind, mai puternică, lucrează însă cu mai multă siguranță și mai mult succes, fiindcă dispune de un material mult mai bogat și mai variat de experiențe acumulate.

În faza post-istorică, așadar, în care va trebui să intre mai curând sau mai târziu omenirea, și care îi va reprezenta bătrânețea, viața societăților omenești va trebui să fie caracterizată prin scăderea, sau chiar prin încetarea rolului covârșitor sau cel puțin considerabil, pe care îl jucase mai înainte într-însa instinctele și sentimentele provocate de ele. Ea va fi determinată atunci mai mult, sau chiar exclusiv, de activitatea rațiunii. Totul se va desfășura, în societățile din faza post-istorică, după dispozițiile luate, după regulile stabilite, după legile formulate, de rațiune.

Cum se va înfățișa însă atunci, ce forme va prezenta atunci, viața societăților omenești puse în sfârșit sub stăpânirea rațiunii, încăpute, în sfârșit, cum obișnuim să zicem în stil familiar, pe mâna ei?

Ca să putem răspunde la această întrebare, trebuie să luăm în considerație faptul că, în faza istorică, rațiunea, pe lângă rolul

¹ *Traité de l'enchaînement des idées fondamentales*, p. 541.